

УДК 811.161.2'367.333

УЧЕННЯ А. П. ГРИЩЕНКА ПРО ДРУГОРЯДНІ ЧЛЕНИ РЕЧЕННЯ

Хомич В. І., Кайдаш А. М.

У статті розглядаються погляди академіка А. П. Грищенка про другорядні члени речення, характеризуються особливості додатка й обставини, визначаються граматичний і загальносемантичний чинники аналізованих другорядних членів у структурі речення, а також підкреслюється цінність наукового доробку видатного мовознавця.

Ключові слова: другорядний член речення, додаток, обставина, формально-граматичний показник, загальносемантичний фактор.

В статье рассматриваются взгляды академика А. П. Грищенко на второстепенные члены предложения, характеризуются особенности дополнения и обстоятельства, определяются грамматический и общесемантический факторы анализируемых второстепенных членов в структуре предложения, а также подчеркивается ценность научного наследия выдающегося языковеда.

Ключевые слова: второстепенный член предложения, дополнение, обстоятельство, формально-грамматический показатель, общесемантический фактор.

The article analyses the views of Academician A. P. Gryshchenko about the secondary parts of the sentence, characterizes peculiar features of object and adverbial modifier defines grammatical and general semantic factors of analyzed secondary parts in the sentence structure, emphasizes the value of the scientific heritage of the outstanding linguist.

Key words: a secondary parts of the sentence, the object, the adverbial modifier, the formal-grammar index, the general semantic factor.

Визначення слова або прийменниково-відмінкової форми як другорядного члена речення іноді буває складним, адже в реченні одна й та ж мовна одиниця може виступати в різних синтаксичних функціях. Скажімо, у контексті Учасники з Москви прибудуть на конференцію завтра можлива подвійна інтерпретація функції прийменниково-відмінкової форми з Москви: 1) як атрибутивної (учасники з Москви → московські учасники); 2) як обставинної (учасники прибудуть із Москви).

До висвітлення цієї проблеми мовознавці підходять із різних позицій: або аналізують функцію члена речення у формально-синтаксичній структурі речення (традиційний), або як компонента семантико-синтаксичної структури. Із формально-синтаксичного погляду досліджується внутрішньо-синтаксична структура речення, з'ясовуються зв'язки, у які вступають у межах словосполучень компоненти, виражені прийменниково-відмінковими формами, та виділювані на їх основі другорядні члени речення [2, с. 54]. У семантико-синтаксичному аспекті прийменникові конструкції

кваліфікуються за відповідними диференційними ознаками як синтаксеми, які поєднують у собі синтаксичну семантику й формальні ознаки відповідних елементів [1, с. 7]. Семантико-синтаксичний підхід ґрунтується на принципах аналізу формально-синтаксичної структури речення, оскільки прийменниково-відмінкові форми як субстанціальні (локативні) чи вторинні предикатні (адвербіальні, атрибутивні) синтаксеми "визначаються з урахуванням синтаксичних зв'язків, зокрема формально-синтаксичної ознаки" [3, с. 42]. Фундаментальна відмінність полягає в тому, що семантико-синтаксичний аналіз базується на семантичній природі характеризованих ним елементів.

Розмежування другорядних членів у формально-синтаксичній структурі в морфолого-синтаксичному плані веде до заміни синтаксичних понять морфологічними, члени речення визначаються за частиномовною належністю. Унаслідок того, що в реченні можуть функціонувати омонімічні конструкції, може бути неоднозначна функціональна інтерпретація їх.

На матеріалі української мови до проблеми функцій словоформ як реалізаторів другорядних членів речення зверталися Є.К.Тимченко, А.С.Колодяжний, І.Р.Вихованець, М.Я.Плющ, К.Г.Городенська та ін. Зокрема, позначення прийменниковими конструкціями локативності на зразках текстів українських авторів розглянули З.І.Іваненко, Г.М.Шелемеха, Т.Є.Масицька, М.І.Степаненко та ін. Вираження прийменниково-відмінковими формами темпоральної семантики висвітлено в наукових розвідках З.І.Іваненко, П.С.Каньоси, Р.А.Куцовой та ін. Фінальні значення прийменникових конструкцій проаналізовано в працях А.І.Йови, А.П.Гриценка та ін. Каузальним функціям словоформ присвячені роботи А.М.Фінкеля, Н.М.Бурдаківської, З.І.Іваненко, О.В.Халчанської та ін. Наукові дослідження У.В.Кубської, В.В.Моренця, Я.М.Чопика позначені увагою до питання значеннєвого синкретизму у сфері атрибутивних відношень. Також тема другорядних членів речення стала провідною в дослідженнях Арнольда Панасовича Гриценка. Колеги та учні видатного академіка вивчають науковий доробок мовознавця. Ми ж зробимо спробу проаналізувати погляди професора про другорядні члени в структурі речення. Актуальність аналізу творчої спадщини видатного викладача є беззаперечною, адже, окрім наукової цінності, яку вона становить для сучасної української лінгвістики, важливими для практичної діяльності, викладання в середніх та вищих навчальних закладах, удосконалення знань, умінь і навичок філолога залишається чіткість, глибина, доступність положень, які сформулював видатний академік.

Розглядаючи принципи класифікації частин мови, академік зазначає про синтаксичні особливості повнозначних слів. Він виділяє типові синтаксичні ролі самостійних частин мови: “вживання іменника найтісніше пов’язане з вираженням підмета або додатка” [4, с. 318], “прикметник і числівник спеціалізуються на означальній функції” [4, с. 318], дієслово найчастіше виступає присудком, а “синтаксичне функціонування прислівника пов’язане з первинною обставинною функцією” [4, с. 318], займенник же може виконувати роль як головного (підмета), так і другорядного члена речення (дodatка й означення), оскільки “синтаксична роль його як члена речення зумовлюється конкретним характером вказівної функції, співвідношенням зі словом тієї або іншої частини мови” [4, с. 318].

У колективній праці “Сучасна українська літературна мова: Синтаксис” за загальною редакцією академіка І.К.Білодіда (у якій А.П.Гриценко працював, зокрема, над темами “Додаток” та “Обставина”) другорядні члени речення кваліфіковано як повнозначні лексичні компоненти простого речення, що синтаксично залежать від головних членів [5, с. 179]. Розрізняється три загальні типи другорядних членів речення – додаток, означення та обставина.

Належність слова до певного типу другорядних членів речення ґрунтується на визначенні трьох мовних факторів: 1) морфологічної природи аналізованого другорядного члена; 2) морфологічної природи тієї лексеми, від якої він синтаксично залежить; 3) типу синтаксичного зв’язку між обома

членами речення [5, с. 180]. Ураховуючи всі ці три чинники, можливо точно визначити синтаксичну функцію кожного повнозначного слова в мовному контексті, оскільки іноді з’ясування синтаксичної ролі члена речення викликає певні труднощі.

В академічному виданні із сучасної української літературної мови А.П.Гриценко ґрунтовно проаналізував додаток та обставину, визначивши граматичну й загальносемантичну специфіку цих другорядних членів речення.

Розглядаючи додаток, академік чітко виділяє його граматичні характеристики: 1) залежність у складі підрядного словосполучення; 2) підпорядкованість дієслову або іншій частині мови, яка вимагає від додатка відповіді на питання непрямого відмінка; 3) реалізація керування або прилягання; 4) вираження додатка іменником у непрямому відмінку, займенником, будь-яким субстантивованим лексичним компонентом і цілим словосполученням як нерозкладним членом речення (під час керування); 5) вираження інфінітивом під час прилягання.

Загальносемантичною ознакою додатка професор визначає “об’єкт (предмет, особу, поняття, явище тощо), безпосередньо або опосередковано охоплюваний відповідною дією, станом чи ознакою” [5, с. 182].

Додаток, на думку філолога, “виступає як необхідний елемент структурної завершеності речення”, яка “впливає з потенціальної потреби ядра підрядного словосполучення (найчастіше дієслова) мати при собі залежний член з об’єктним значенням, який конкретизує, поширює семантику ядра” [5, с. 207].

Значну частину розділу академік присвячує ретельному аналізу двох різновидів додатка – прямого і непрямого, а також досліджує особливості інфінітивного додатка.

Обставина трактується як “невідмінюваний другорядний член речення – прислівник або дієприслівник, синтаксично залежний від дієслівної, прикметникової або прислівникової форми” [5, с. 180]. “Але обставини, – акцентує далі професор, – можуть синтаксично залежати й від предстанків інших частин мови, які в даному контексті вимагають відповіді на питання обставин; роль обставини можуть виконувати й керовані іменні форми або інфінітиви, коли вони залежать від членів речення, які потребують відповіді на питання обставин” [5, с. 180]. Основне завдання обставин полягає в тому, щоб якнайповніше охарактеризувати дію щодо способу, часу, місця, причини, умови, міри та ступеня її протікання [5, с. 207]. Лінгвіст вирізняє такі різновиди обставин із значеннєвого погляду: способу дії, міри та ступеня, часу, місця, мети, причини, умови й уступки. А.П.Гриценко детально аналізує всі типи обставин, зазначаючи основні засоби вираження обставин способу дії, обставин причини, мети, умови й уступки, диференціює обставини способу дії та обставини ситуації, вивчає підгрупи обставин міри та ступеня, обставин місця, часу.

У працях А.П.Гриценка знаходимо слушні поради щодо розрізнення другорядних членів речення. Наприклад, одним з ефективних засобів диференціації другорядних членів за їх типами є, на думку

професора, “заміна іменникових додатків з прийменниками відповідними особовими займенниками при тих самих прийменниках (з ним, над ним і т.ін.), а іменникових обставин – займенниковими обставинами без прийменників (там, тоді, так, так довго і т.ін.)” [5, с. 192].

Отже, А.П. Грищенко, чітко виділивши дві складові другорядних членів речення (граматичний (вияв формально-граматичних показників) і загальносемантичний (відображення відповідних моментів позамовної дійсності)) [5, с. 181], глибоко проаналізував мовну специфіку додатків та обставин.

Мовознавчі погляди видатного лінгвіста сучасності становлять цілісну, глибоку й науково виважену систему синтаксичних досліджень, яка характеризується стрункістю, умотивованістю наукових висновків, ґрунтовністю, чіткістю, доступністю. На розроблені професором положення можуть спиратися як викладачі, так і студенти у своїх наукових пошуках; як учителі, так і учні у своїй практичній діяльності. Творча спадщина видатного лінгвіста, становлячи величезну цінність для сучасного українського мовознавства, потребує ґрунтовних досліджень і глибокого вивчення.

Література

1. Вихованець І. Р. Семантико-синтаксична структура речення / І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, В. М. Русанівський. – К., 1983.
2. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис / І. Р. Вихованець. – К., 1993.
3. Синтаксис словосполучення і простого речення. – К., 1975.
4. Сучасна українська літературна мова : [підручник] / А. П. Грищенко та ін. – [2-ге вид., перероб. і допов.]. – К. : Вища школа, 1997. – 493 с.
5. Сучасна українська літературна мова: Синтаксис / [за заг. ред. ак. І. К. Білодіда]. – К. : Наук. думка, 1972. – С. 181–197, 207–224.